

Biologické účinky ionizujícího záření

Veličiny charakterizující zdroje IZ

Emise zdroje

- Počet částic emitovaných zdrojem za sekundu
- N – celkový počet částic
- t – časový interval
- Jednotka: s^{-1}

$$\varphi_P = \frac{dN}{dt}$$

Aktivita

- Charakterizuje *pouze radionuklidové zdroje*
- N – počet jaderných přeměn
- t – časový interval
- Jednotka: **Bq** (becquerel) = (s^{-1}),

$$A = \frac{dN}{dt}$$

dříve **Ci** (curie) ; $1 \text{ Ci} = 3,7 \cdot 10^{10} \text{ Bq}$

Veličiny charakterizující IZ

Kerma

- Kinetic Energy Released in Material
- E_k – kinetická E (všech nabitých částic) uvolněných *nepřímo* IZ v určitém objemu látky o hmotnost m
- Jednotka: **Gy** (gray) = (J.kg⁻¹)

$$K = \frac{dE_k}{dm}$$

Dávka

- $\bar{E}$ – střední energie předaná IZ elementu látky o dané hmotnosti m
- Důsledek interakce *přímo i nepřímo* IZ s látkovým prostředím
- Jednotka: **Gy** (gray) = (J.kg⁻¹)

$$D = \frac{d\bar{E}}{dm}$$

Veličiny charakterizující IZ

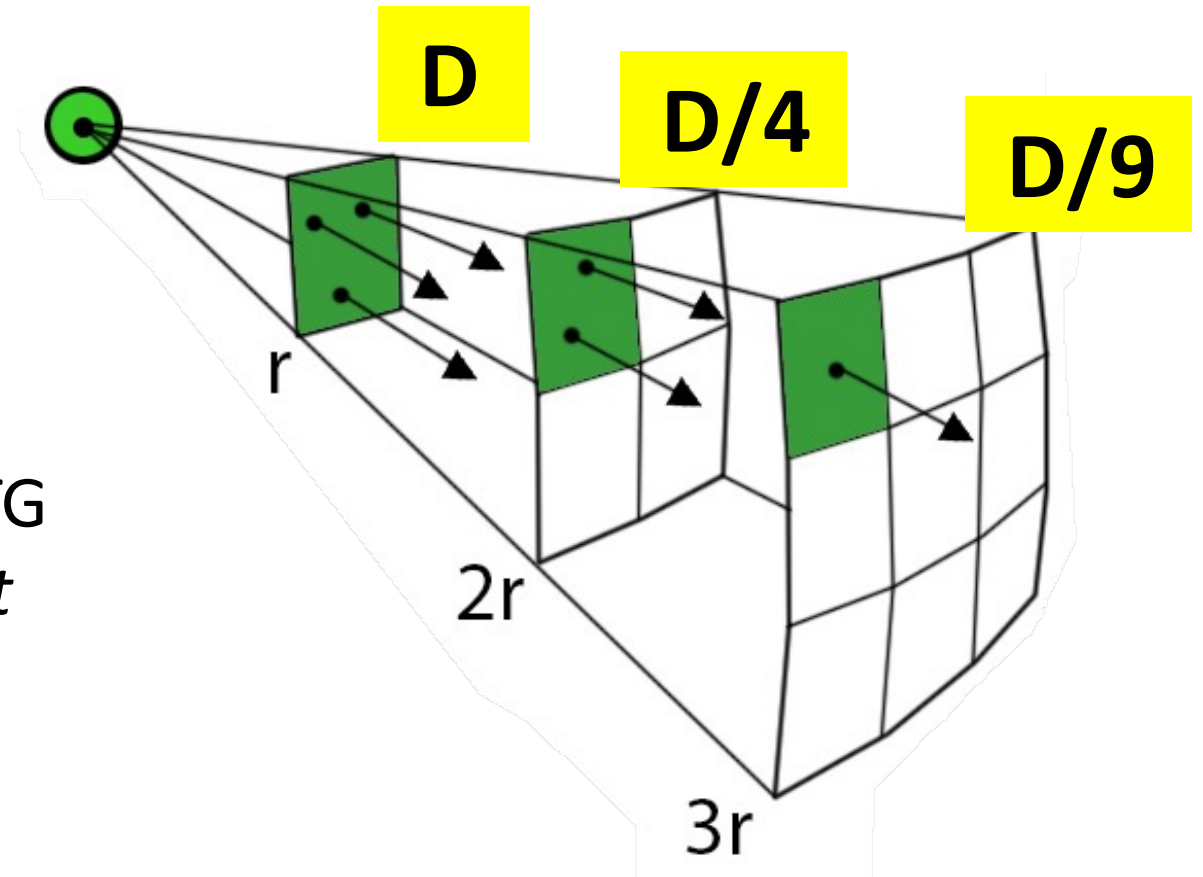
Dávkový příkon

- Energie předaná IZ závisí na době trvání ozařování
- Dávka za časový interval
- Jednotka: **Gy.s⁻¹**

$$D_P = \frac{dD}{dt}$$

Veličiny charakterizující IZ

- Energie předaná IZ je úměrná vzdálenosti od zdroje.
- Intenzita záření *klesá* s druhou mocninou vzdálenosti.
- Vzdálenost ohnisko-kůže pro IO RTG s napětím vyšším než 60 kV má být alespoň 20 cm.

Veličiny charakterizující účinky IZ

Dávkový ekvivalent

- D – dávka absorbovaná v dané oblasti tkáně
- Q – jakostní činitel účinku daného záření na tkáň
- Jednotka: **Sv** (sievert) = (J.kg⁻¹)

$$H = D \cdot Q$$

Ekvivalentní dávka

- Součet absorbovaných dávek ve tkáni T pro IZ typu R
- Slouží k limitování ozáření tkáně (deterministické účinky)
- $D_{T,R}$ – dávka absorbovaná v dané oblasti tkáně
- W_R – radiační váhový faktor pro dané záření
- Jednotka: **Sv** (sievert) = (J.kg⁻¹)

$$H_T = \sum_R W_R \cdot D_{T,R}$$

Veličiny charakterizující účinky IZ

Efektivní dávka

- Součet ekvivalentních dávek vynásobených příslušnými W_T

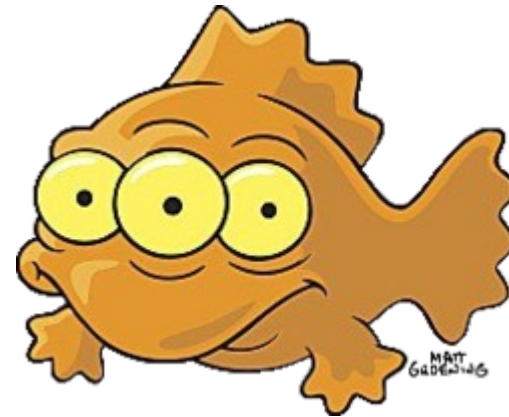
$$E = \sum_T W_T \cdot H_T = \sum_T \sum_R W_T \cdot W_R \cdot D_{T,R}$$

- W_T – tkáňový faktor efektivní dávky
- $D_{T,R}$ – dávka záření ve tkáni
- Hodnocení ozáření celého těla z hlediska stochastických účinků
- Vyjadřuje rozdílnou radiosenzitivitu tkání
- Jednotka: **Sv** (sievert) = (J.kg⁻¹)

Biologické účinky

Účinky IZ dle morfologické úrovně

- Molekulární (DNA, proteiny, lipidy → ztráta bio funkce)
- Buněčné
- Orgánové
- Účinky na organismus
- Účinky na populaci

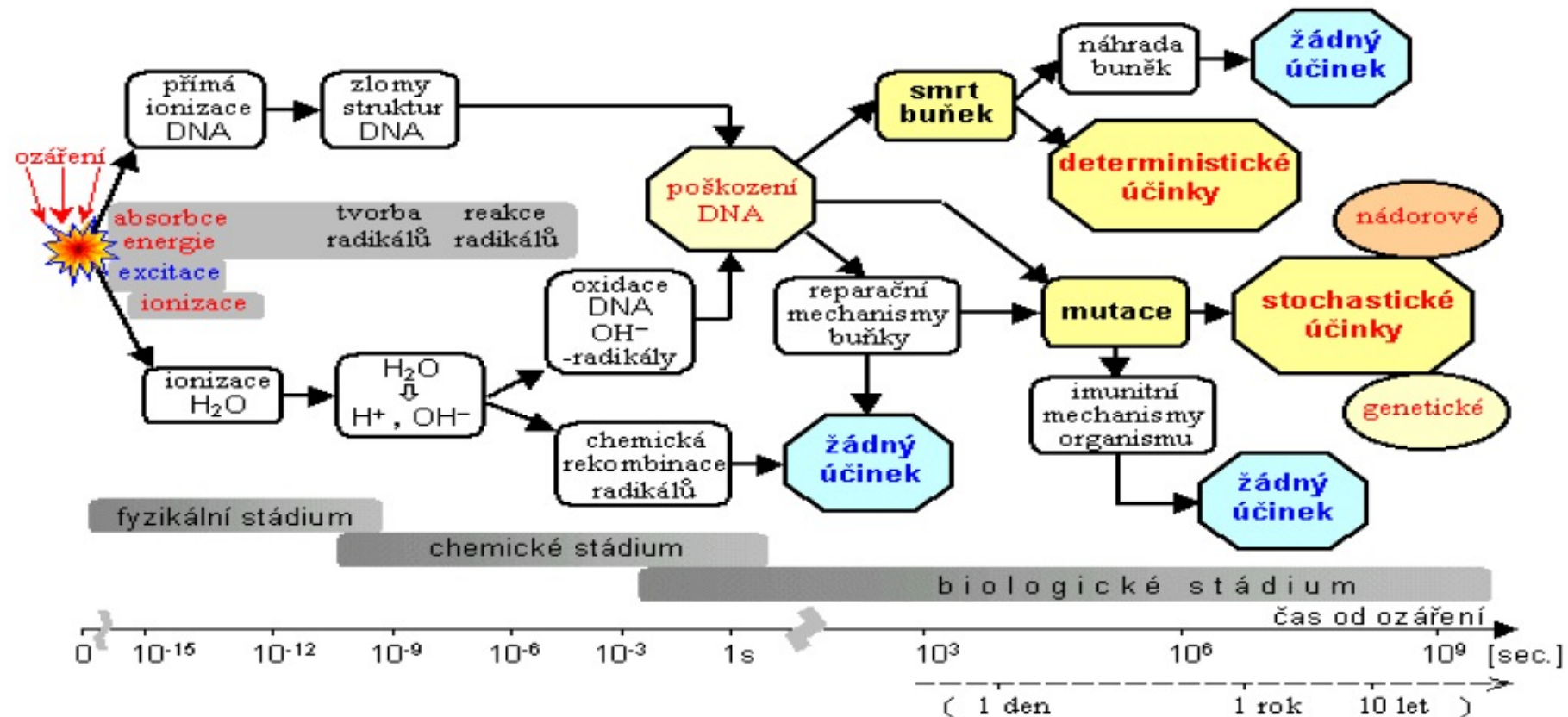

Biologické účinky

Přímá ionizace – zlomy DNA

Nepřímá ionizace – oxidace DNA volnými radikály

Biologické účinky

Deterministické účinky	Časné	Akutní nemoc z ozáření - celotělové
		Akutní lokální poškození kůže
		Akutní lokální poškození
	Pozdní	Nenádorová pozdní poškození
		Účinky na vývoj zárodku a plodu
Stochastické účinky	Pozdní	Nádory vyvolané IZ
		Genetické změny

Biologické účinky

Deterministické účinky

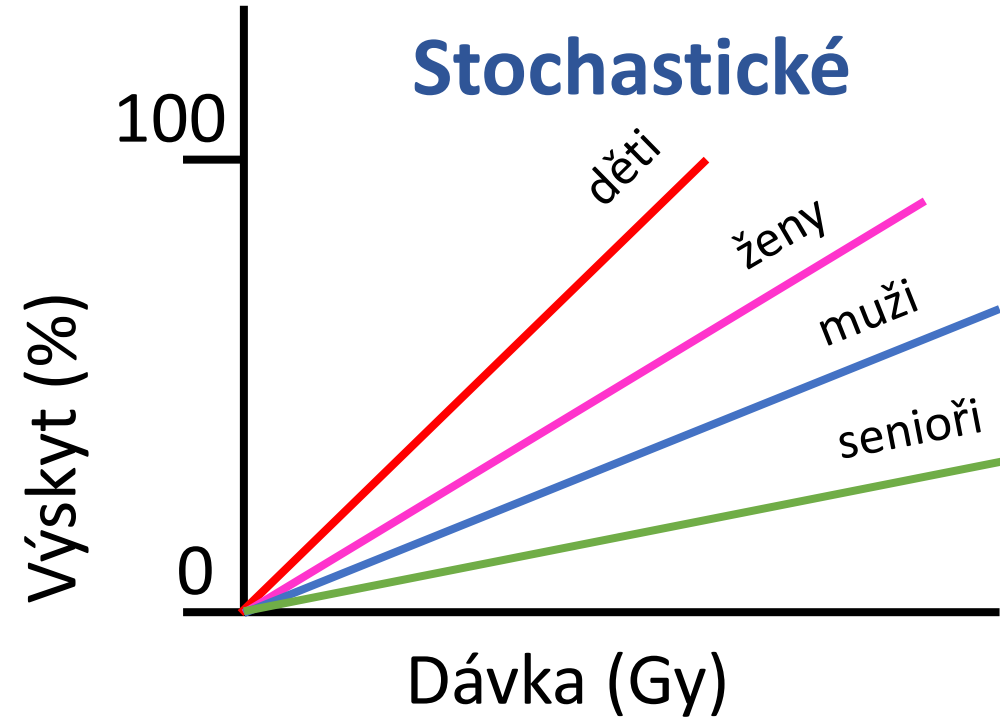
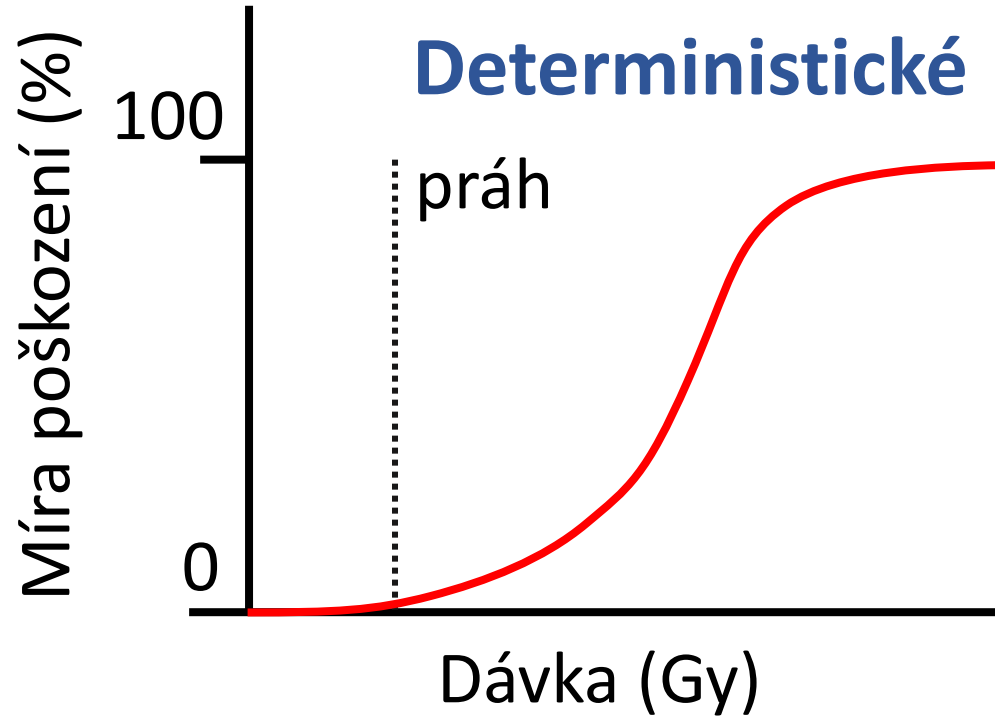
- *Projeví se vždy po dosažení minimální dávky*
- Zpravidla lokální účinek
- V důsledku smrti velkého množství buněk
- Prahová dávka se liší pro jednotlivé orgány
- Ekvivalentní dávka H_T

Biologické účinky

Stochastické účinky

- Důsledek změn v buňkách, které přežily ozáření
- *Nejsou limitovány prahovou dávkou*
- S rostoucí efektivní dávkou *roste pravděpodobnost* výskytu poškození
- Nezáleží na způsobu ozáření (jednorázově, dlouhodobě)
- Mají pozdní projevy
  - somatické – nádory
  - genetické – mutace, poškození zárodečných buněk (další generace)

Biologické účinky

- Buňky nejvíce citlivé na IZ ve fázi dělení

Radiosenzitivita – citlivost na IZ, vysoká pro kostní dřeň, nízká pro neurony

Radiorezistence – schopnost odolat účinkům IZ, vysoká pro neurony, nízká pro k. dřeň

Příklady RA zátěží

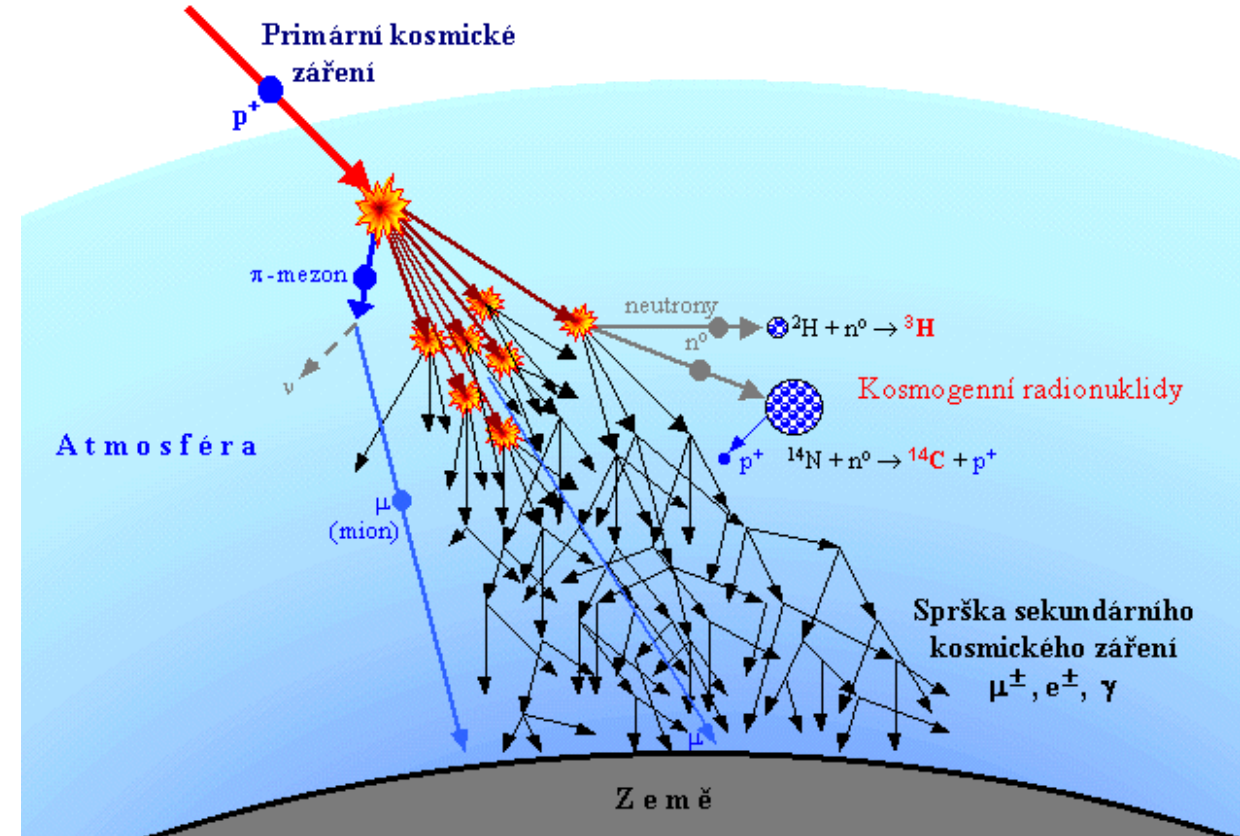
Kosmické záření

Primární kosmické záření

- z vesmíru – Slunce a další hvězdy
- protony, alfa částice, jádra (lithium), elektrony, ...

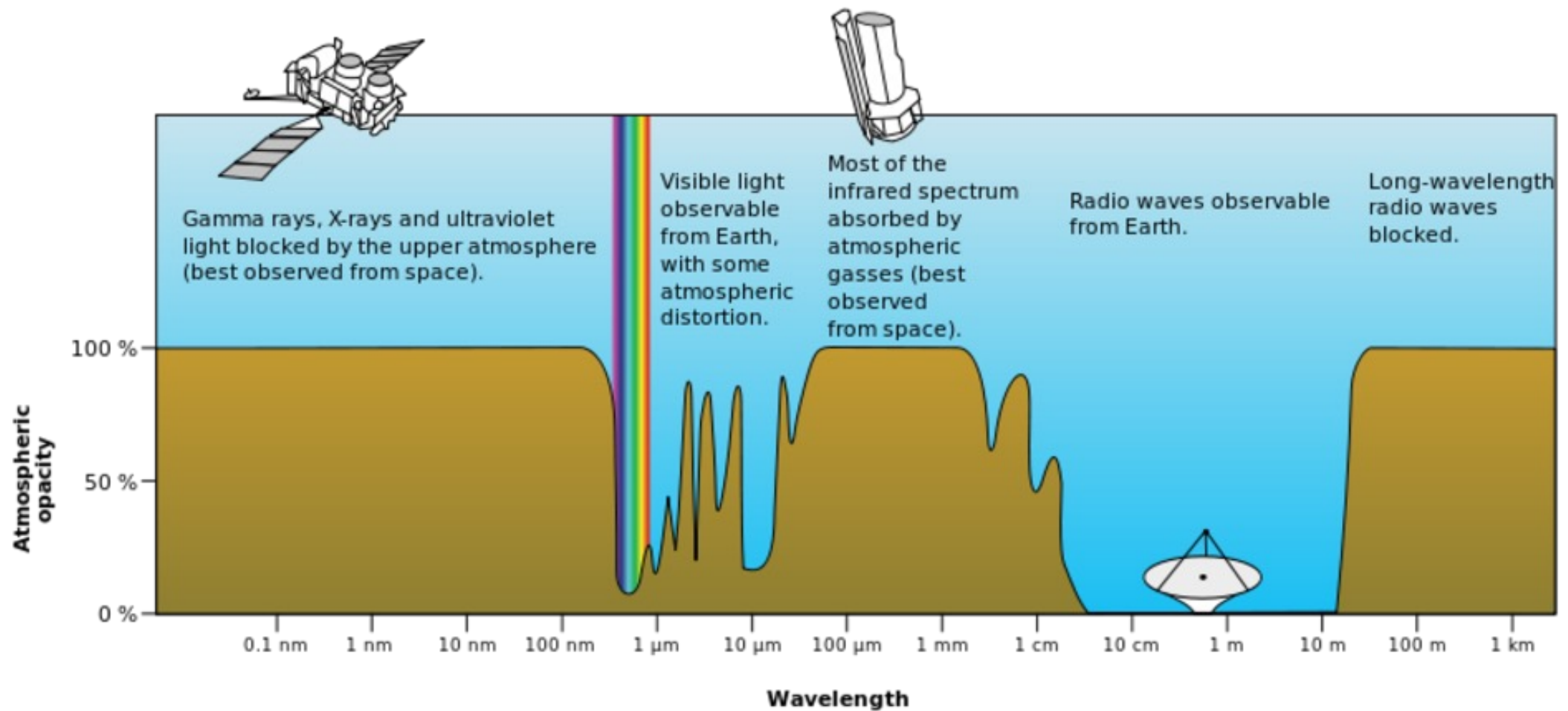
Sekundární kosmické záření

- vzniká v atmosféře
- protony, neutrony, ra prvky, gama fotony, ...
- Uhlík ^{14}C

Příklady RA zátěží

Spektrální propustnost atmosféry

Příklady RA zátěží

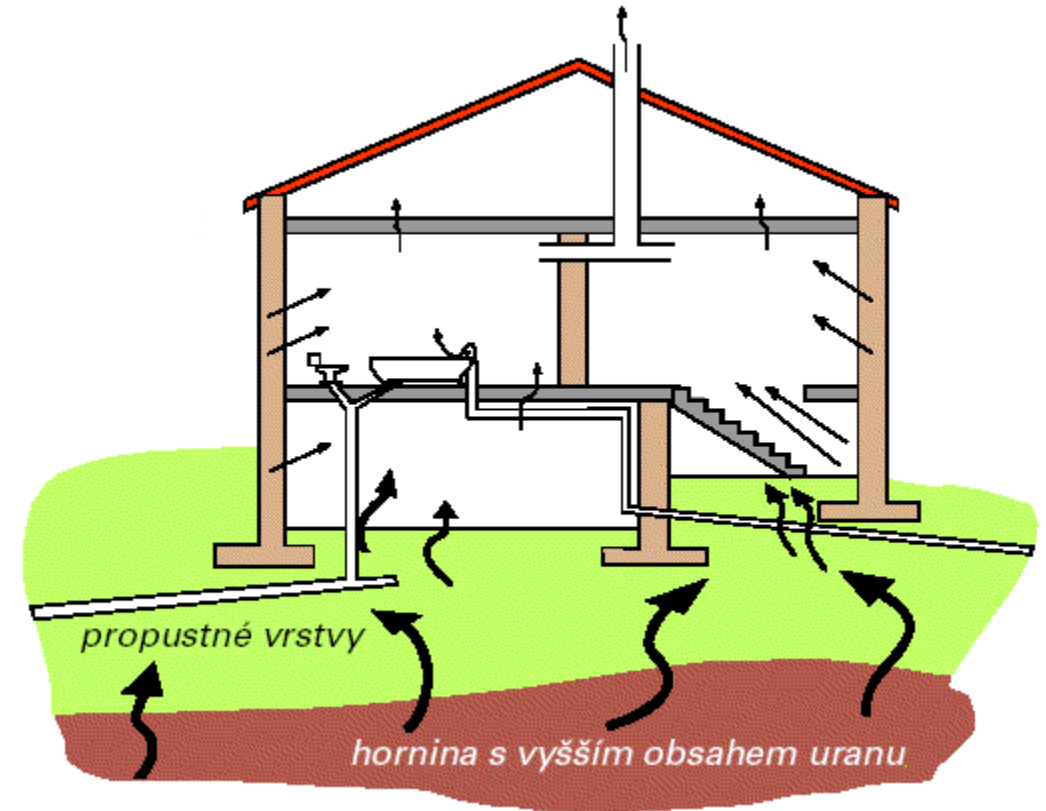
Radionuklidy v zemské kůře

Uran ^{238}U

- nejvýznamnější
- uranová rozpadová řada
- uran $\rightarrow$ radium $\rightarrow$ radon

Draslík ^{40}K

- součástí zemské kůry
- v potravinách (ořechy)

Příklady RA zátěží

0,001	mSv	30 g para ořechů
0,010	mSv	RTG snímek zubů
0,100	mSv	RTG hrudníku
1,000	mSV	Pracovník jaderné elektrárny
100,000	mSv	Kosmonaut za 4 měsíce (na oběžné dráze)

Detekce IZ

Dozimetrie

- Zabývá se vlastnostmi IZ, veličinami a metodami měření těchto veličin.

Kontinuální – okamžitý stav

Integrální – sčítá celkové ozáření

Princip

- Interakce IZ s hmotou → předání E → dočasné/ trvalé změny
- Stanovení energie IZ, která byla absorbovaná v oblasti zájmu

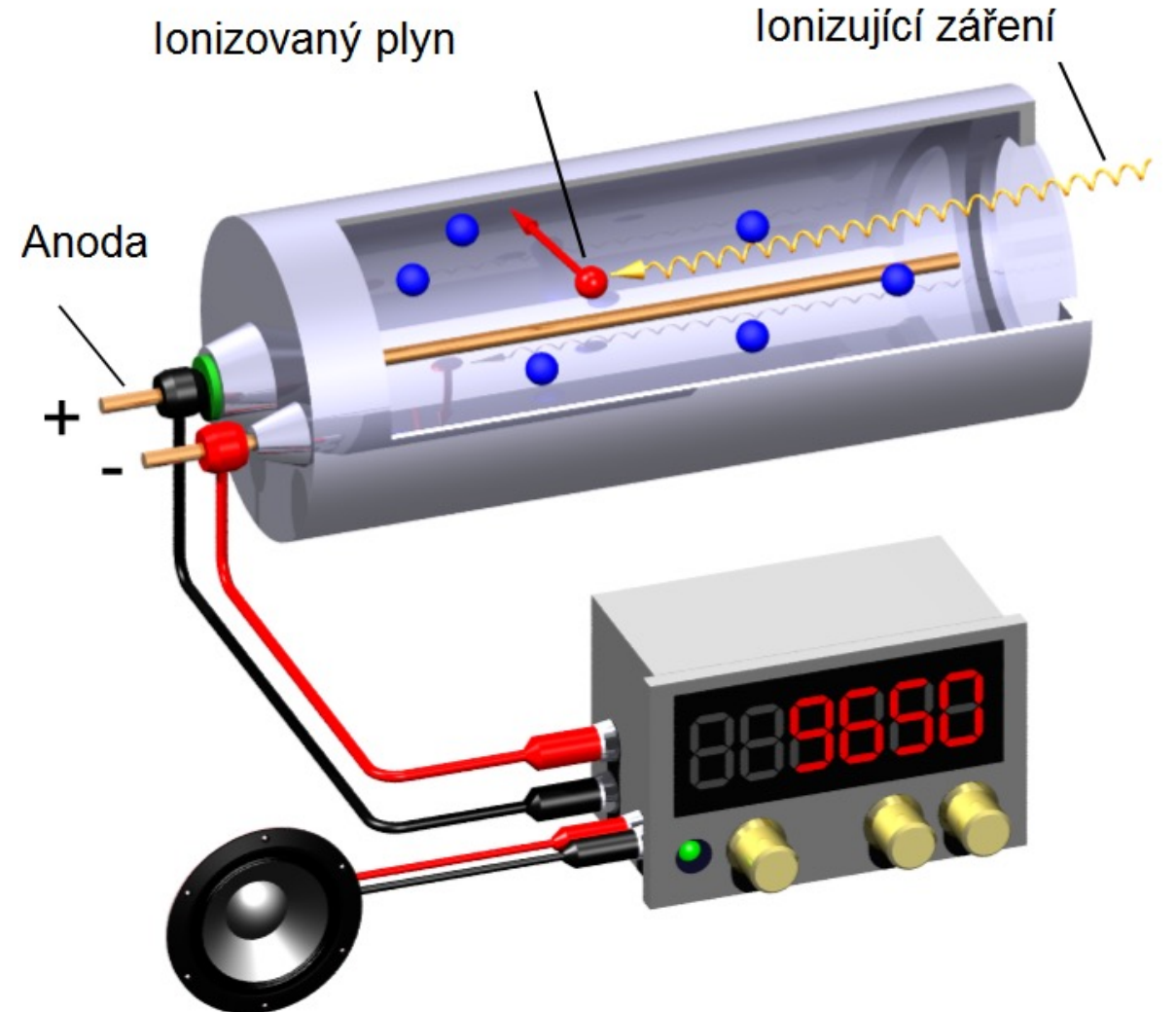
Detekce IZ

Historie

1895, Röntgen – fotografické desky

1908, Rutherford – scintilace
(záblesk pozorovatelný
mikroskopem)

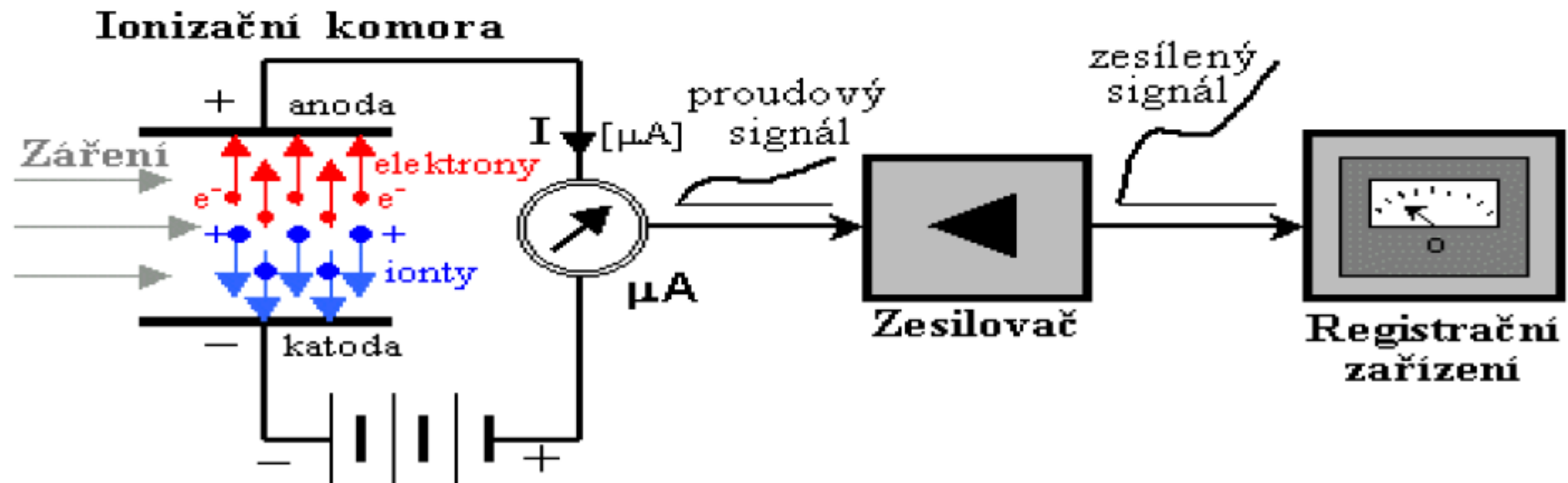
1926, Geiger-Müller – čítač
(převod na elektrický signál)

Detekce IZ

Ionizační komora

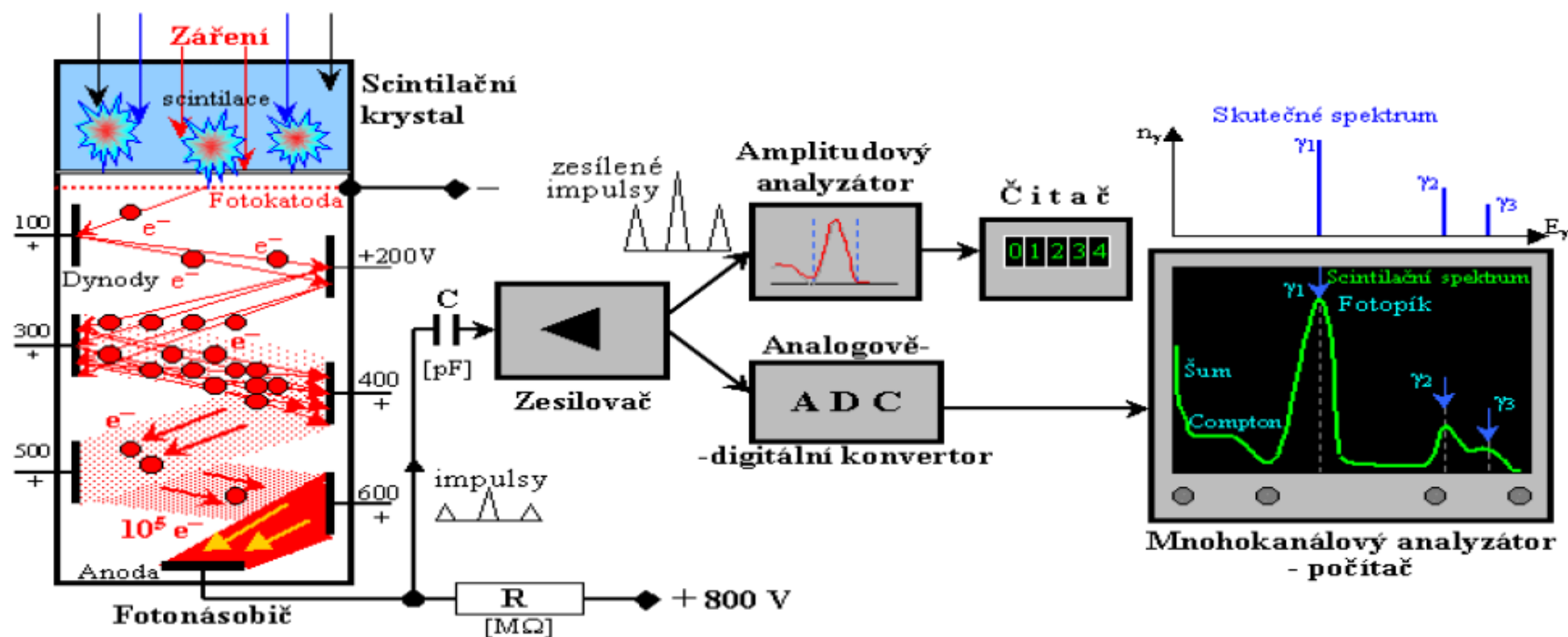
- Ionizace plynu způsobuje vedení proudu

Detekce IZ

Scintilační detektor

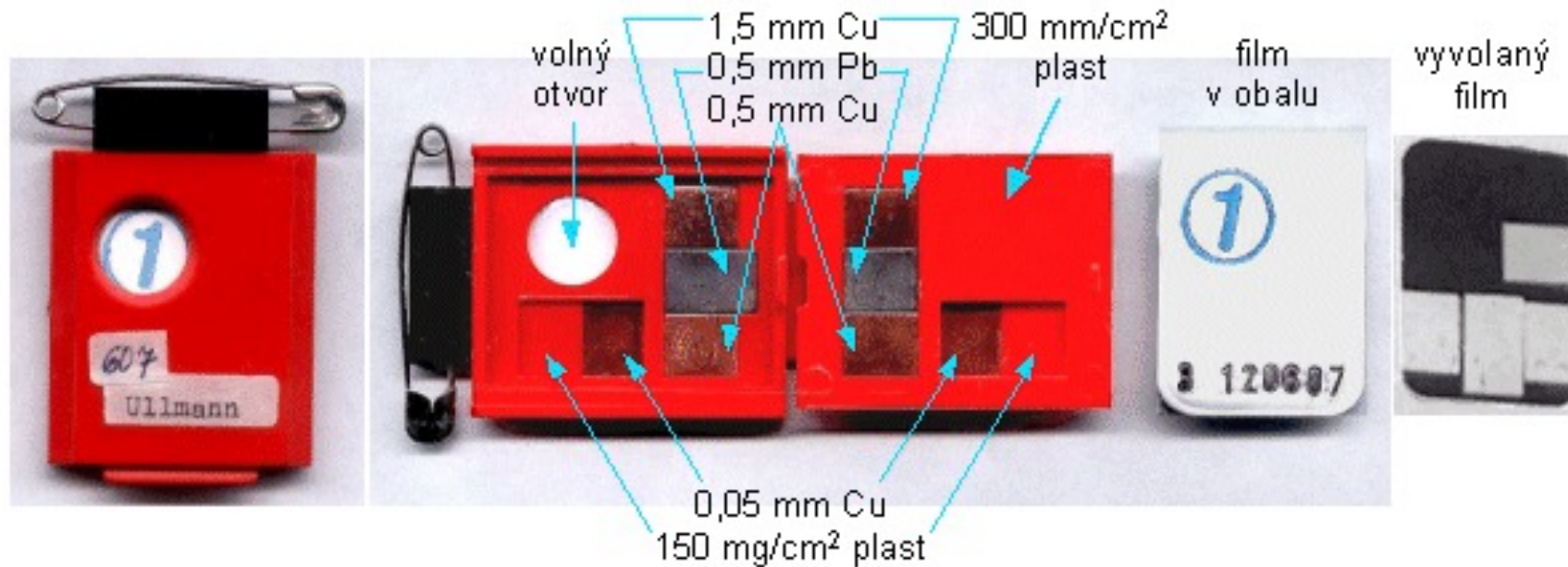
- Převod IZ na viditelné
- Scintilační krystal
- Fotokatoda a fotonásobič
- Využíván pro detekci obrazu

Detekce IZ

Osobní dozimetr

- Film ve světlotěsném obalu
- Stínící materiály
- Expozice IZ za časový interval

Závěr

- Emise zdroje: $\varphi_P = \frac{dN}{dt} \text{ s}^{-1}$
- Aktivita: $A = \frac{dN}{dt} \text{ Bq}$
- Kerma: $K = \frac{dE_k}{dm} \text{ Gy}$
- Dávka: $D = \frac{d\bar{E}}{dm} \text{ Gy}$
- Dávkový příkon: $D_P = \frac{dD}{dt} \text{ Gy}\cdot\text{s}^{-1}$
- Dávkový ekvivalent: $H = D \cdot Q \text{ Sv}$
- Ekvivalentní dávka: $H_T = \sum_R W_R \cdot D \text{ Sv}$
- Efektivní dávka: $E = \sum_T W_T \cdot H_T \text{ Sv}$

Stochastické – neprahové, s dávkou roste pravděpodobnost rizika

Deterministické – prahové, projeví se vždy, s dávkou roste míra poškození